

ویژگی‌های سببی حروف اضافه **иЗ-За** و **по** در زبان روسی

علیرضا ولی‌پور^{*۱}

دانشیار زبان و ادبیات روسی، دانشکده زبان‌ها و ادبیات خارجی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

محمدجواد آهسته^۲

کارشناس ارشد آموزش زبان روسی، دانشکده زبان‌ها و ادبیات خارجی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

(تاریخ دریافت: ۹۰/۹/۹، تاریخ تصویب: ۹۱/۴/۱۷)

چکیده

حروف اضافه سببی **иЗ-За** و **по** در زبان روسی بیانگر عملی نامطلوب و ناخوشایند و دارای بار منفی است، اما کاربرد آن‌ها از نظر ساختار دستوری متفاوت است و با اسامی مختلفی به کار می‌رود. در برخی موارد کاربرد مشابه این حروف اضافه برای بیان علت و سبب انجام کاری، زبان‌آموزان ایرانی را در گفت‌وگو به زبان روسی، همچنین در ترجمه متون از زبان روسی به فارسی و برعکس دچار مشکل می‌کند. متأسفانه، پژوهشگران ویژگی‌های سببی حروف اضافه را در زبان فارسی آن‌طور که باید و شاید و آن‌گونه که در زبان روسی بیان شده بررسی همه‌جانبه نکرده‌اند. در این راستا، مقاله حاضر تفاوت‌ها و مشابهت‌های کاربردی حروف اضافه سببی **иЗ-За** و **по** در زبان روسی و ویژگی‌های سببی معادل آن‌ها را در زبان فارسی نقد و بررسی می‌کند. مطالعه حاضر تلاشی است نظام‌مند به منظور رفع این مشکل و ارائه راهکارهای مناسب به مترجمان برای ترجمه صحیح متون مختلف از زبان فارسی به زبان روسی.

واژه‌های کلیدی: حرف اضافه، زبان روسی، علت و معلول، ویژگی سببی، **иЗ-За**، **по**.

۱. (نویسنده مسئول) تلفن: ۰۲۱-۶۱۱۱۹۰۱۶، دورنگار: ۰۲۱-۸۸۶۳۴۵۰۰، E-mail: alreva@ut.ac.ir

۲. تلفن: ۰۲۱-۶۱۱۱۹۰۱۶، دورنگار: ۰۲۱-۸۸۶۳۴۵۰۰، E-mail: mjaheste@gmail.com

مقدمه

مسئله علت و معلول کهن‌ترین مسئله فلسفه است. در هر نظام فلسفی نام علت و معلول برده می‌شود. علت و معلول نه تنها در فلسفه، که در همه علوم اهمیت خاصی دارد. علت و معلول در فلسفه این‌گونه تعریف شده است: علت چرایی پدیداری است و معلول نمایی پدیده است. علت نه تنها بر معلول اثر می‌گذارد، بلکه تحقق معلول وابسته به علت است. علت چیزی است که معلول در کیان و هستی خود به آن نیازمند است.^۳ در علم منطق علت و معلول رابطه دوطرفه است؛ یعنی، معلول ممکن است علت خودش باشد و علت بدون معلول علت نیست، بلکه اتفاق یا حادثه است. علت و معلول در زبان‌شناسی با آنچه در منطق تعریف شده است به گونه‌ای متفاوت است. روابط سببی در زبان‌شناسی رابطه مستقیم بین دو پدیده را توصیف نمی‌کند، بلکه برای بیان عملی است که پیش‌تر بررسی شده است. علت یا سبب انجام کاری در زبان‌شناسی به کمک حروف اضافه و حروف ربط بیان می‌شود. علت پدیده‌ای است که رابطه آن با معلول به گونه‌ای است که وجود آن باعث وجود معلول، و عدم آن باعث عدم معلول می‌شود. در جمله *из-за дождя она вернулась* (او به خاطر باران برگشت/ باران او را مجبور کرد که برگردد). باران علت و مقدم بر عمل برگشتن است.

در زبان‌های روسی و فارسی علت یا دلیل انجام کارها به شیوه‌های متفاوت و با حروف اضافه معینی بیان می‌شود. در زبان روسی شیوه بیان علت، به جز مواردی اندک با آنچه در زبان فارسی بیان می‌شود به طور کامل متفاوت است؛ یعنی، وابسته به شرایطی است که فرد یا نهاد مشمول آن می‌شود. برای مثال، اگر معلول تأثیر مستقیم روحی و جسمی با علایم بارز و مشخص بر فرد داشته باشد، از حرف اضافه معین استفاده می‌شود؛ یعنی، بار معنایی اسامی و شرایطی که فرد در آن قرار می‌گیرد، تعیین‌کننده حرف اضافه سببی است. حروف اضافه *по* و *из-за* چند معنایی‌اند که سببی بودن یکی از معانی آنهاست و در این معنی با کلماتی به کار می‌روند که دارای بار معنایی منفی‌اند و منجر به عملی نامطلوب و ناخوشایند، گاهی غیرمنتظره می‌شوند، اما مترادف نیستند و کاربرد آنها با هم متفاوت و وابسته به متن است. برای مثال، اگر علت پدیده‌های طبیعی یا فرد خاصی باشد، حرف اضافه *из-за* به کار می‌رود: به علت

۳. بایسته یادآوری است که تکیه بر علت و معلول برای طرح موضوع در فلسفه، منطق و زبان‌شناسی است، و گرنه هرگز معلول، برآمد علت نیست، چه هر پدیده برآمد علت‌ها، انگیزه‌ها و حتی شرایط ویژه است.

باران / из-за дождя، به خاطر تو / из-за тебя. اما در زبان فارسی در بیشتر موارد بار معنایی اسامی یا شرایطی که فرد در آن قرار می‌گیرد، در تعیین حرف اضافه مشخصی برای بیان علت بی‌تأثیر است و نتیجه عمل در موارد اندکی در تعیین حرف اضافه سببی مربوط نقش دارد. در ادامه، ضمن اشاره به ویژگی‌های نحوی حروف اضافه در زبان‌های فارسی و روسی به تشریح ویژگی‌های سببی حروف اضافه по و из-за در زبان روسی و معادل‌یابی صحیح آن‌ها در زبان فارسی می‌پردازیم.

بحث و بررسی

بعضی حروف اضافه در زبان فارسی، همانند زبان روسی، چند معنایی‌اند. این حروف به تنهایی به‌کار نمی‌روند. مانند حرف اضافه «به» که دارای معانی همراه، استعانت و جزآن است. فرشیدورد (۱۳۸۲: ۴۵۲) در کتاب *دستور مفصل/ امروز* در این باره می‌نویسد: «اغلب حروف اضافه در زبان فارسی معاصر به تنهایی به‌کار نمی‌رود؛ یعنی، در ترکیب با اسامی به‌کار می‌رود و گروه شبه‌حرف اضافه را می‌سازد؛ مانند، به علت، به سبب، به منظور، به واسطه». برای مثال، «به علت بیماری ناتوان شده است»، «به جرم خیانت به کیفر رسید». یا حرف اضافه «در» به تنهایی بیانگر سبب نیست، بلکه در ترکیب با اسامی معنای سببی پیدا می‌کند؛ برای مثال، در سایه، در نتیجه. در کتاب *دستور پنج/ استاد* (ص ۲۰۳) تعریف حرف اضافه این گونه آمده است: «مقصود از حروف اضافه، کلماتی است که میان دو کلمه را بیان کند و مابعد خود را متمم کلمه دیگر قرار دهد، چنان‌که معنی کلمه نخستین، بدون ذکر دوم، ناتمام باشد، مانند به تو می‌گویم. از او پرسیدم. که معنی این افعال بدون حرف اضافه ناتمام است.»

روزنتال (۲۰۰۵: ۲۷۰) در کتاب *زبان روسی معاصر* می‌نویسد: «حرف اضافه، قسم نامستقل کلامی است که در ترکیب با حالت‌های فرعی اسامی، ضمائر، اعداد و کلمات قابل صرف، بیانگر روابط مختلفی بین اسامی و دیگر کلمات در جمله و گروه‌واژه است.»

لکانت (۲۰۰۱: ۳۴۹) در کتاب *زبان روسی معاصر* ویژگی چندمعنایی حروف اضافه را این‌گونه توضیح می‌دهد: «در زبان روسی بسیاری از حروف اضافه چند معنایی‌اند؛ برای مثال، حرف اضافه над دارای معانی زیر است: معنای مکانی (пространственное значение) بر فراز رودخانه پرواز کردن / летать над рекой، مفهوم مفعولی (объектное значение) درباره مسئله‌ای فکر کردن / задуматься над вопросом. بعضی حروف اضافه نیز یک معنایی‌اند و اکثر حروف اضافه یک معنایی، مشتق‌اند. برای مثال، حرف اضافه благодаря

معنایی و فقط دارای معنای سببی (причинное значение) است. از نظر معنا، بسیاری از حروف اضافه به‌خصوص هنگامی که دارای معنای مکانی‌اند، با پیشوند همراه با کلمات مطابقت می‌کند؛ برای مثال، وارد جنگل شدن / войти в лес / از کوه پایین آمدن / съехать с горы / بی‌صدا / безголосый / رقص و پایکوبی کردن / петь и при этом плясать приплясывать.

بلاشاپکاو (۱۹۹۹: ۶۰۱) در کتاب *زبان روسی معاصر* در توضیح نسبت‌های سببی حروف اضافه این‌گونه می‌نویسد: «حروف اضافه در زبان روسی بیانگر نسبت‌های زیر است: نسبت مکانی (пространственное отношение)، مانند от, к, под, из, نسبت زمانی (временные отношения) после مانند в течение نسبت سببی (причинные) отношения مانند из-за. حروف اضافه مانند حروف ربط دارای نقش نحوی است؛ برای مثال، در گروه‌واژه‌های به پیروزی ایمان داشتن / верить в успех / کمبودها مبارزه کردن / бороться с недостатками / فاقد نوعی نقش معنایی است و حضور آن تنها مشروط به ویژگی‌های نحوی افعال است.

نسبت‌های سببی شامل دو مقوله علت و معلول است. علت و معلول دارای رابطه‌ای دوطرفه و تفکیک‌ناپذیرند، به گونه‌ای که یکی بدون دیگری تحقق نمی‌یابد؛ برای مثال، «به علت بیماری سر درس حاصر نشدم.» / я не пришел на занятия потому что был болен یا я не пришел на занятия потому что был болен. علت و معلول در جمله با توجه به شرایط گوینده و یا نویسنده مشخص می‌شود. انگیزش یکی از ویژگی‌های حروف اضافه در زبان روسی به حساب می‌آید که هنگام گفتگو و ترجمه به زبان روسی اهمیت خاصی دارد. در ادامه به تشریح ویژگی‌های سببی حروف اضافه из-за و по می‌پردازیم.

ویژگی سببی حرف اضافه из-за در زبان روسی

گلازونوا (۲۰۰۳: ۲۱) در *دستور زبان روسی* می‌نویسد: «در زبان روسی حرف اضافه из-за برای بیان علت و سبب انجام کاری با آن گروه اسمی به کار می‌رود که حامل بار معنایی منفی است و نتیجه آن برای نهاد یا معلول نامطلوب و ناخوشایند است.»

Из-за жары все окна в доме были открыты.

«به علت گرما، پنجره‌های خانه باز بود.»

حرف اضافه *из-за* در شرایط گوناگونی که علت منجر به نتیجه منفی می‌شود به کار می‌رود؛ برای مثال،

– به علت آمدن / *из-за приезда*، به علت تأخیر / *из-за опоздания*:

Я плохо тебя слышу из-за шума.

«به علت سر و صدا، صدایت را درست نمی‌شنوم.»

– وقتی علت شخص یا فرد خاصی باشد، یعنی خود شخص، علت نباشد.

Из-за тебя я потерял ключ от чемодана.

«تو مسبب گم شدن کلید چمدان من بودی.»

در جمله بالا به وضوح مشاهده می‌شود که شخص ثالث، علت است و نتیجه عمل آن متوجه نهاد جمله می‌شود؛ یعنی، علت و معلول به دو شخص متفاوت برمی‌گردد. ایوانوا (۲۰۰۴: ۸۸) در کتاب *زبان روسی* می‌نویسد: «علت با حرف اضافه *из-за* بیانگر عملی است که معلول آن کنش نیست و نهاد انگیزه آن بوده است. فقط نتیجه علت که عمل ناخوشایندی است به نهاد برمی‌گردد.»

Мы не поехали на экскурсию по Москве из-за дождя.

«به دلیل ریزش باران، برای گردش علمی به مسکو نرفتیم.»

Я плохо тебя слышу из-за телевизора.

«به علت سر و صدای تلویزیون، صدای تو را نمی‌شنوم.»

در جملات بالا علت، پدیده طبیعی و بیرونی است و نتیجه آن متوجه نهاد است. ولیچکو (۲۰۰۴: ۲۵۲-۲۵۳) در کتاب *دستور زبان روسی* می‌نویسد: «حرف اضافه *из-за* اغلب برای بیان علت ناخوشایند و نامطلوب به کار می‌رود که منجر به منحرف شدن از نرم معمولی یا دور شدن از وضعیت طبیعی امور در عالم خارج می‌شود. همچنین، برهم زدن شیوه معمول زندگی فرد و برهم زدن تعادل روانی، فکری و روحی و حالات فیزیولوژی فرد را موجب می‌شود. حرف اضافه *из-за* برای بیان علت بیرونی و درونی به کار می‌رود.»

Он постоянно забывает свои вещи из-за своей рассеянности.

علت درونی: «او به علت حواس‌پرتی، همیشه وسایلش را جامی گذارد.»

В последнее время он редко бывает в театре из-за своей занятости.

«اخیراً، او به خاطر مشغله‌اش به ندرت به تئاتر می‌رود.»

معمولاً هنگام بیان حالات درونی فرد، حرف اضافه سببی *из-за* همراه با ضمیر ملکی *свой* به کار می‌رود.

Из-за тебя мы опоздали в театр (мы опоздали, потому что ты не пришел вовремя).

علت بیرونی: «به خاطر تو ما به تئاتر دیر رسیدیم. (ما دیر رسیدیم، چون تو به موقع نیامده‌ای).»

پولکینا (۱۹۶۸: ۸۶-۸۷) در کتاب *دستور زبان روسی برای خارجی‌ها* تأکید می‌کند: «حرف اضافه سببی *из-за* از لحاظ معنایی متضاد حرف اضافه سببی *благодаря* و بیانگر علت مطلوب و خوشایند است.»

Благодаря хорошему руководству работа была закончена успешно.

«به علت مدیریت خوب، کار با موفقیت تمام شد.» (بار معنایی مثبت)

Из-за плохого руководства работа была закончена неуспешно.

«به علت مدیریت بد، کار با موفقیت تمام نشد.» (بار معنایی منفی)

زالاتووا (۱۹۸۸: ۶۷) در فرهنگ *نحوی زبان روسی*، کاربرد حرف اضافه *из-за* را این‌گونه توضیح می‌دهد: «حرف اضافه *из-за* برای بیان علت، در اکثر موارد، درباره پدیده‌ها و حوادث نامطلوب با بار معنایی منفی و با اسامی، افعال، قیود و قیده‌های گزاره‌ای با بار معنایی منفی به کار می‌رود.» گلزونوا (۲۰۰۳: ۱۸۰) در کتاب *آموزشی زبان روسی* می‌گوید: «حرف اضافه *из-за* اشاره به علتی دارد که از نظر نهاد جمله یا شخص کننده کار، معنای منفی داشته باشد.»

Ведь все наши недоразумения и ссоры из-за твоего упрямства.

«دلیل همه سوء تفاهم‌ها و دعواهای ما، لجبازی توست.»

واینووا (۱۹۸۲: ۱۱۸) در کتاب *زبان روسی برای زبان‌شناسان خارجی* می‌نویسد: «حرف

اضافه *из-за* در بعضی موارد با حرف اضافه *ради* مترادف است.»

Я плохо переносу жару и езжу на юг только из-за моря.

«تحمل گرما را ندارم و فقط به خاطر دریا به جنوب می‌روم.»

Сергей – математик, но часто бывает на филологическом факультете из-за лекции по литературе.

«سرگئی ریاضی‌دان است، اما اغلب به خاطر سخنرانی راجع به ادبیات به دانشکده

زبان‌شناسی می‌رود.»

در جملات بالا حرف اضافه سببی *из-за*، علی‌رغم توضیحات داده‌شده، بیانگر عملی مطلوب و خوشایند است و بیانگر علت نیست، بلکه بیانگر هدف است. جمله بالا را می‌توان با حرف ربط *чтобы* که بیانگر هدف است، به شکل زیر نوشت.

Сергей – математик, но часто бывает на филологическом факультете **чтобы** выслушать лекцию по литературе.

در زبان روسی حروف اضافه بیانگر علت به این سؤال‌ها جواب می‌دهد: *от чего?*, *почему?* در حالی که حروف اضافه بیانگر هدف به سؤال‌های *с какой целью?*، *за чем?*، *с какой целью?*، *для чего?*، *для чего?*، *за чем?*، *для чего?* جمله بالا به سؤال‌های *с какой целью?* و *за чем?*، *для чего?* جواب می‌دهد.

ویژگی سببی حرف اضافه *по* در زبان روسی

واینووا (۱۹۸۲: ۱۱۶) در کتاب *زبان روسی برای زبان‌شناسان خارجی* کاربرد حرف اضافه *по* را این‌گونه توضیح می‌دهد: «حرف اضافه *по* با اسامی ای به کار می‌رود که بیانگر ویژگی‌های فردی است؛ برای مثال، به علت حواس‌پرتی / *по рассеянности*، به علت بی‌تجربگی / *по неопытности* یا بیانگر شرایطی است که منجر به علت نامطلوب می‌شود؛ برای مثال، به علت سوءتفاهم / *по недоразумению*، به علت بیماری / *по болезни*. یا علت برای نهاد یا معلول به صورت غیرارادی یا غیرعمدی اتفاق می‌افتد و مشروط به ویژگی‌ها و عوامل خارجی فرد و یا نهاد است.»

По рассеянности она забыла в аудитории сумку

«به دلیل حواس‌پرتی، کیفش را توی کلاس جا گذاشت.»

گلازوناوا (۲۰۰۳: ۱۸۱) در کتاب *آموزشی زبان روسی* می‌گوید: «حرف اضافه *по* اشاره به علتی دارد که باعث به وجود آمدن شرایطی معین می‌شود و ویژگی اتفاقی بودن و غیرقانون‌مندانه بودن را دارد.»

Давайте простим его, он это сделал по глупости.

«بیایید او را ببخشیم، او از روی حماقت، این کار را کرد.»

ولپچکو (۲۰۰۴: ۲۴۵) در کتاب *دستور زبان روسی* می‌نویسد: «حرف اضافه سببی *по* برای بیان علت درونی فرد، معانی غیرمنتظره بودن، اتفاقی بودن و غیرعمدی بودن عملی را می‌رساند که نهاد انجام داده است.»

Она разбила чашку по неосторожности/ Она случайно, по неосторожности, разбила чашку.

«به علت بی‌احتیاطی، استکان را شکست/ به طور اتفاقی و به علت بی‌احتیاطی استکان را

شکست.»

Она взяла мою ручку по рассеянности/ Она нечаянно, по рассеянности
взяла мою ручку.

«از روی حواس‌پرتی، خودکار مرا برداشت/ سهوی و به علت حواس‌پرتی خودکار مرا

برداشت.»

در این صورت می‌توانیم به جملات با حرف اضافه سببی по، قیسه‌های غیرعمدی

нечаянно و اتفاقی случайно را اضافه کنیم.

نتیجه

همان‌طور که اشاره شد، ویژگی‌های سببی حروف اضافه در زبان روسی در بیشتر موارد با آنچه در زبان فارسی بیان می‌شود متفاوت و وابسته به شرایطی است که نهاد مضموم آن می‌شود. در زبان روسی، نتیجه عمل در تعیین حرف اضافه سببی مربوط نقش مستقیم دارد. حروف اضافه из-за و по در معنای سببی یا علت، برای بیان عملی نامطلوب و ناخوشایند به کار می‌رود که به دلایل مختلف دارای نتیجه منفی است. لذا، به این نتیجه می‌رسیم که حروف اضافه по و из-за در معنای سببی در برخی موارد تفاوت جزئی دارد که انتخاب هر یک از این حروف اضافه با توجه به نتیجه عمل صورت می‌گیرد. علت عمل ممکن است بیرونی یا درونی باشد. در صورتی که علت، بیرونی یا پدیده طبیعی باشد، فقط حرف اضافه из-за به کار می‌رود. اما اگر علت، درونی و بیانگر ویژگی درونی فرد باشد، حروف اضافه سببی по و из-за هر دو به کار می‌رود، ولی کاربرد آن‌ها متفاوت است. در صورتی که علت و معلول، مربوط به یک نهاد (субъект) باشد- یعنی علت به وجود آمدن نتیجه عمل، نهاد جمله باشد- حرف اضافه по به کار می‌رود و علت بیشتر به صورت غیرعمدی، اتفاقی یا غیرمنتظره است. اما اگر علت و معلول، مربوط به چند نهاد (субъект) باشد- یعنی علت به وجود آمدن نتیجه عمل، نهاد جمله نباشد، بلکه شخص ثالث باشد- حرف اضافه из-за به کار می‌رود. همان‌طور که در متن اشاره شد، حرف اضافه из-за در برخی موارد ممکن است مترادف حرف اضافه ради باشد و از آنجا که حرف اضافه ради تک‌معنایی است و در تقسیم‌بندی حروف اضافه جزء حروف اضافه‌ای است که هدف را بیان می‌کند، نتیجه می‌گیریم که حرف اضافه из-за ممکن

است معنای هدف (целевое значение) هم داشته باشد که در این صورت نتیجه عمل دارای بار معنایی مثبت است.

References

- Belashapkava. V.A. (1999). *Savremenni rooski yisik (Contemporary Russian language)*. Moscow: Azbookovnik Publications.
- Farshidvard Kh. (2003/1382). *Dastoore mofasale emrooz (Contemporary detailed grammar)*. Tehran: Golrang Yekta Publications.
- Ivayava I.S. i droogiye (2004). *Rooski yizik, prakticheski sintaksis, uchebnaye pasobiye po rooskamu yiziku dla inastrantcef (Russian language, practical syntax, educational book in Russian language for foreigners)*. Moscow: Rooski Yizik Publications.
- Glazoonava. O.I. (2003). *Davayte gavarit pa-rooski. Uchebnik po rooskamu yiziku (Come to speak Russian language. Educational book in Russian language)*. Moscow: rooski yizik Publications.
- (2003). *Grammatika rooskava yizika v uprazhneniyakh i kamentariyakh. Morfalogiya (Russian grammar with exercises and explanations. The morphology)*. St. Petersburg: Zlataust Publications.
- Lekant P.A. (2001). *Savremenni rooski yisik (Contemporary Russian language)*. Moscow: Drofda Publications.
- Poolkina I.M. i droogiye (1968). *Uchebnik rooskava yizika dla stoodentaf-inastrantcef (Educational book in Russian language for Foreign students)*. Moscow: Vishaya Shkola Publications.
- Rozental D.E. i droogiye (2005). *Savremenni rooski yisik (Contemporary Russian language)*. Moscow: Ayris-Pres Publications.
- Velichko. A.V. (2004). *keniga a grammtike, rooski yizik kak inastranni (A book on grammar, Russian language for foreigners)*. Moscow: Maskofcki Yniversitet Publications.
- Vaynova. Y.E e droogiye. (1982). *Uchebnik rooskava yizika dla inastrannikh stoodentof-filologaf (Educational book in Russian language for Foreign students of linguistics)*. Moscow: rooski yizik Publications.
- Zalatovala G.A. (1988). *Sintaksicheski slavar (Syntactic Dictionary)*. Moscow: Nauka Publications.